

A szabadság fogalma és élménye

BIBÓ ISTVÁN MUNKÁSSÁGÁBAN ÉS A BIBÓ SZAKKOLLÉGIUMBAN

Bibó értelmezései, aktualitása

Bibó István munkásságának feldolgozását évtizedek óta szokás különböző jelzős szerkezetekkel illetni: a hetvenes évek végéig tartó „Bibó-felejtéstől”¹ a nyolcvanas évek „Bibó-reneszanszán”, majd a kilencvenes, kétezres évek ismételt „Bibó-felejtésén”² át ma egyesek már „Bibó-hallgatásról” beszélnek.³ Mindezen diagnózisok sokkal inkább utalnak Bibó közéleti recepciójára, semmint elméleti feldolgozásának hiányára. Utóbbi tekintetében – szerencsére – talán kissé kevésbé süketítő csönd veszi körül Bibót, hiszen az elmúlt bő egy évtizedben több monográfia és tanulmánykötet is foglalkozott az életmű érdemi feldolgozásával és aktuális újraértelmezésével.⁴

Mindazáltal Bibó elméleti munkásságát téves lenne annak gyakorlati implikációtól elválasztva elemezni. Bár munkássága mind elméleti szakemberként, mind gyakorlati politikusként példaértékű és elemzésre méltó, mégis épp ezek szintézisében ismerhetjük fel Bibó valódi jelentőségét. Jelen írásunkban mi is az életmű elméleti és gyakorlati oldalának összekapcsolására tesziünk kísérletet – úgy, ahogyan azt maga Bibó István is tette. Mivel a teljes életmű illetően feldolgozása jóval nagyobb vállalkozás volna, itt csupán egy jellegzetes nézőpontból kívánjuk bemutatni Bibó elméleti és gyakorlati aktualitását. Ez pedig nem lehet más, mint a szabadság kérdésköre, hiszen magának Bibónak is – pertársa és bajtársa, barátja: Regéczy-Nagy László szavaival – „mindenről a szabadság, mint végcél jutott az eszébe”.⁵

Írásunkban előbb a szabadság politikai filozófiai fogalmának jelentőségéről, értelmezési kereteiről adunk rövid áttekintést. Ezt Bibó elméleti kontextusának és szabadságfogalmának kifejtése követi, végül pedig ennek egy gyakorlati megvalósulási lehetőségét mutatjuk be.

¹ Csurka István: *Bibó-felejtés*, in *Bibó-émlékkönyv*, szerk. Kenedi János et al., 2. köt., Századvég Kiadó, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest, Bern, 1991.

² Balog Iván: *Bibó István aktualitása*, in *Eszmélet*, 2011/90. sz.

³ Kukorelli István: *Bibó István láthatatlan alkotmánya: tanulmánygyűjtemény*, Gondolat, Budapest, 2019, 21.

⁴ Anssi Halmesvirta: *A szabadság keskeny ösvénye: Bibó István közösségi moralizmusa*, Debreceni Egyetem, University of Jyväskylä, Debrecen, 2020; Csepregi András: *„Boldogok a békét teremtők”: a keresztény erőszakmentességtől a nyugati demokráciáig – Bibó István politikai teológiai megközelítésben*, Luther Kiadó, Budapest, 2021; *Bibó István és a 21. század*, szerk. Majtényi László, Eötvös Károly Intézet – Corvina, Budapest, 2022.

⁵ *Kortársak Bibóról: Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*, szerk. Gyarmati György és Kukorelli István, ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 2009, 77–98.

A szabadság mint politika-filozófiai probléma

A szabadság kérdésköre a felvilágosodás kezdetétől, de legkésőbb Kanttól kezdve áll a politikai filozófia homlokterében.⁶ Mint ilyen, a szabadság fogalmáról szóló könyvtárnyi irodalomból csak néhány fontosabb fogalmi megkülönböztetést emelünk ki. Az angolszász politikai filozófiai irodalomban Isaiah Berlin munkásságának köszönhetően vált bevetté a pozitív és negatív szabadság megkülönböztetése.⁷ Utóbbi szerint a döntés egyszerűen a valamitől (jellemzően a kényszertől, állami beavatkozástól) való mentességet jelenti. Ezt a feltételt teljesítik a klasszikus szabadságjogok: a gondolat, a véleménynyilvánítás, a vallás stb. szabadsága. Ezek lényege egy olyan szféra biztosítása az egyén számára, amelyben döntéseit külső behatás nélkül hozhatja meg. Ezzel szemben a pozitív szabadság valamire való szabadságként jelenik meg: nem pusztán azt kívánja meg, hogy az egyén egy bizonyos szférán belül „azt tegyen, amit akar”, hanem valamiképpen az önrendelkezés és az önkontroll képességét is feltételezi. A két szabadságfogalom különbségét ragadja meg a „boldog rabszolga” elképzelt helyzete: aki bár lehet, hogy élete jelentős szegmenseiben negatív értelemben szabad (azt gondol, tesz stb., amit akar), mégsem rendelkezik pozitív szabadsággal.⁸ Ez utóbbihoz ugyanis arra lenne szüksége, hogy képes legyen az önrendelkezésre, vagy akár egy politikai közösség döntéshozatalában is részt vehessen. Mint látható, a negatív szabadság megléte még koránt sem jelenti, hogy az egyén valóban szabad lenne.

Ámde önmagában a pozitív szabadság megléte sem vezet szükségképp elnyomástól mentes társadalmi berendezkedésre. Hiszen az önrendelkezésen alapuló politikai hatalom attól, hogy az egyén pozitív szabadságán alapul, még nem köteles annak negatív szabadságát figyelembe venni. Ennek klasszikus példája Berlinnél a dohányos, aki annak ellenére, hogy dohányzik, tisztában van vele, hogy jobb lenne, ha nem tenné. A dohányos negatív értelemben szabad: bármikor letehetné a cigarettát. Mégsem szabad pozitív értelemben, csak ha ténylegesen is le tudja tenni a dohányzást (amiben függősége gátolja). Politikai kontextusban: ha gyakran nem tudunk „valódi” érdekünknek megfelelően cselekedni, csupán egy lépésre vagyunk egy olyan politikai berendezkedéstől, amely életünk területén minden tekintetben megfoszt negatív szabadságunktól, annak érdekében, hogy „valódi” érdekünknek megfelelőjünk. Ez a korlátlan paternalizmus pedig – mint a XX. században oly sokszor megtapasztalhattuk – könnyen az elnyomás legsötétebb formájává válhat. Így sem a pozitív, sem a negatív szabadság kizárólagos hangoztatása nem lehet üdvözítő további specifikáció nélkül.

Létezik egy harmadik megközelítés, amit Philip Pettit után „republikánus szabadságnak” szokás nevezni. Ennek lényege, hogy a szabadságot a dominanciától való mentességként fogják fel.⁹ Ez többet jelent, mint a negatív szabadság, hiszen Demeter

⁶ Ian Carter: *Positive and Negative Liberty*, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, szerk. Edward N. Zalta, Spring 2022 (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2022), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/liberty-positive-negative/>; Hannah Arendt: *Lectures on Kant's Political Philosophy*, szerk. Ronald Beiner, University of Chicago Press, Chicago, 1992.

⁷ Isaiah Berlin: A szabadság két fogalma, in Isaiah Berlin: *Négy esszé a szabadságról*, ford. Erős Ferenc és Berényi Gábor, Európa, Budapest, 1990.

⁸ Ian Carter: *Positive and Negative Liberty*; Dénes Iván Zoltán: *A szabadság kétféle felfogása: beavatkozástól mentes cselekvés és uralom nélküli állapot*, in *Holmi*, 2005. október.

⁹ Philip Pettit: *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*, Oxford Political Theory, Clarendon Press, Oxford, 1997.

M. Attila megfogalmazásában lényege „nem a kényszer, hanem a kényszer *lehetőségének hiánya*”.¹⁰ Azaz nem egyfajta eseti mentességet jelent a kényszer alól, hanem egy olyan *státuszt*, ami biztosítja a kényszer általi elnyomástól való mentességet.¹¹ Más-képp megfogalmazva a republikánus szabadság az egyéni autonómiába való *önkéntes* beavatkozástól véd meg.¹² A republikánus szabadság koncepciója tehát kiküszöböli mind a negatív, mind a pozitív szabadság fenti megfogalmazásaiból adódó problémákat.

A szabadság fogalmának a fentiek szükségképpen csak felszínes áttekintését adhatják. Részben a rendelkezésre álló elméleti háttér kiterjedtsége, részben annak mélysége miatt itt csupán a fogalmi megközelítés főbb irányait mutathattuk be. Mégis szükségesnek láttuk ezt a kitérőt annak érdekében, hogy Bibó István szabadságfogalmát szituálni tudjuk, hiszen annak aktualitása és különlegessége, úgy véljük, csakis így érthető meg. A következőkben tehát a bibói szabadságfogalom egy lehetséges rekonstrukcióját végezzük el.

Bibó István szabadságfogalma

Bibó egész munkásságát áthatja a szabadság fogalmának központi szerepe. Így a kérdés tárgyalásának hangsúlya egyértelműen az 1945–1949 közötti, valamint az 1956-os írásaira kell, hogy essék. Nem lenne azonban teljes Bibó szabadságfogalmának genealógiája, ha figyelmen kívül hagynánk a kérdést leginkább módszeresen kifejtő *Kényszer, jog, szabadság* című tanulmányát. Helyesen mutatott rá ugyanis Lengyel András, amikor hangsúlyozta, a harmincas évek „akadémikus” Bibó-írásai ugyanolyan fontos részei az életmű megértésének, mint 1940 utáni nagy munkái.¹³ Noha a *Kényszer, jog, szabadság* elsősorban jogfilozófiai munka,¹⁴ s mint ilyen, hangsúlya sokszor módszertani fókuszú,¹⁵ mégis híven jelzi a szabadság fogalmának központi helyét Bibó gondolkodásában. Milyen szabadságfogalmat dolgoz ki tehát Bibó a fentiek tükrében?

A *Kényszer, jog, szabadság*ban Bibó István a szabadság fogalmát alapvetően a szabadság szubjektív élményén keresztül fejt ki, ezek alapján törekszik a szabadságfogalom „objektívációjára.” E körben Bibó a „szabadság elsődleges élményeként” a negatív szabadságot jelöli meg.¹⁶ Legáltalánosabban úgy fogalmaz: „A *szabadság* valamiféle *mentességet jelent* valamiféle törvényszerűség alól.”¹⁷ Itt azonban nem áll meg, ennél ugyanis az elsődleges, negatív szabadságnál teljesebb értékűként azonosítja a

¹⁰ Demeter M. Attila: A szabadság republikánus eszméje, in *A szabadság*, szerk. Laczkó Sándor és Gyenge Zoltán, Lábjegyzetek Platónhoz 8, Pro Philosophia Szegediensis Alapítvány, Szeged, 2010, 204.

¹¹ Ian Carter: *Positive and Negative Liberty*.

¹² Frank Lovett: *Republicanism*, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, szerk. Edward N. Zalta és Uri Nodelman, Fall 2022, Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2022, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/republicanism/>.

¹³ Lengyel András: *Egy szabadságideológia megformálódása: A fiatal Bibó értékelve*, in *Jelenkor*, 1990/2, 147.

¹⁴ Lengyel András: *Egy szabadságideológia megformálódása*, 147.

¹⁵ Zsidai Ágnes: *Jogbölcseleti torzó: Bibó István jogelméletének rekonstrukciója*, Szent István Társulat, Budapest, 2008.

¹⁶ Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*, in *Bibó István összegyűjtött írásai*, szerk. Dénes Iván Zoltán, 3. köt. Kalligram, Budapest, 2020, 125–126.

¹⁷ Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*, 117.

pozitív szabadságot, amit azonban a fentiekől némiképp eltérően használ. Pozitív szabadság alatt Bibó azt az állapotot érti, amikor egy szabály (legyen az akár a divat, illem, vagy leginkább a jog szabálya) „[elnyeri] a szabály címzettjének beleegyezését, helyeslését, [beleolvad] a cselekvő személyiség spontán cselekvőségébe, s így annak saját törvényszerűségévé válhatik.”¹⁸ Teszi ezt egyrészt azért, hogy maga a jog biztosít cselekvési lehetőségeket (pl. kikényszeríthető jogosultságokat hoz létre), vagy egyszerűen csak a jog által megkövetelt magatartás válik legitimé, azaz: „a jog által követelt magatartás a kötelezett cselekvőség irányába esik, annak *megegyezéséből* származik, *helyeslésével* találkozik.”¹⁹ Emiatt nevezi – némileg megkérdőjelezhető terminológiával – Dénes Iván Zoltán Bibó szabadságfelfogását „kontraktualistának”, hiszen az alapvetően az egyének beleegyezéséből nyeri erejét.²⁰ Mindez azonban sokkal inkább csak arra mutat rá, hogy Bibó már ekkor sem a pozitív szabadságnak a Berlin által megfogalmazott aggályokkal (széleskörű kényszer alkalmazása a vélt „önérdek” érdekében) definiált változatát helyezte. Úgy tűnik, hogy szabadságkonceptiója már ekkor is közelebb állt a republikánus dominanciamentességhez.²¹

Bibó szabadságfogalma tehát kifejezetten komplex, noha markánsan áthatja a túlzott kényszerrel és a félelemmel való szembenállás, amit joggal nevezhetünk egyfajta republikánus dominanciaellenességnek. Ez leginkább talán a koalíciós időszakban írt munkáiból tűnik ki, amikor korának feladatát úgy jelölte ki, mint „[m]egtalálni a *szabadság* rendjét, jogait és biztonságát, a szabadságét, mely nem alázas és nem tekintélytisztelő, hanem zajos, mozgalmas és követelő, ez a demokrácia továbbépítésének az igazi munkája.”²² Vagy elég csak felidézni az 1956-os forradalom alatt írt, megrendítően drámai gondolatait. Bibó a forradalom mozgalmas napjaiban szemét mindvégig azon tartotta, hogy miként valósítható meg a „szabadság mind teljesebbé tétele és technikai intézményekben való megerősítése”.²³ Ám éppoly szemléletesek a késői Bibó sorai is, amikor például azt írja, hogy a „félelemtől pontosan úgy szabadulhatok meg, ha sem én nem állok embertársaimnak nyomasztó kényszere alatt, sem én nem tartok embertársat nyomasztó kényszer alatt.”²⁴ Ezek a kiragadott példák csupán néhány szöveghelyet emelnek ki, ám ebből is jól látni, hogy Bibó István számára a szabadság fogalma együtt járt egyfajta dominanciamentesség iránti elköteleződéssel.

Ez alatt azonban nem csupán az egypárturalmi intézményrendszer lebontásának szükségességét értette. A dominanciamentes szabadság az ő számára tágabb értelemben abban állt, mint „az ember felszabadítása a természet, a munka és a társadalmi elnyomás szolgásgála alól.”²⁵ A szabadság fogalmának ez a kettősége jelenik meg egy,

¹⁸ Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*, 126.

¹⁹ Kiemelés az eredetiben. Bibó István: *Kényszer, jog, szabadság*, 141.

²⁰ Dénes Iván Zoltán: *Változatok a személyes és a politikai szabadság viszonyára*, in *Beszélő*, 2007/3.

²¹ Így vitathatatlanul helyesen állapítja meg Dénes, hogy Bibó leginkább republikánusnak nevezhető. Uo.

²² Kiemelések az eredetiben. Bibó István: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme*, in *Bibó István összegyűjtött írásai*, szerk. Dénes Iván Zoltán, 2. köt., Kalligram, Budapest, 2018, 279.

²³ Bibó István: *Fogalmazvány*, in *Bibó István összegyűjtött írásai*, szerk. Dénes Iván Zoltán, 1. köt., Kalligram, Budapest, 2016, 252.

²⁴ Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*, in *Bibó István összegyűjtött írásai*, szerk. Dénes Iván Zoltán, 1. köt., Kalligram, Budapest, 2016, 293.

²⁵ Bibó István: *Fogalmazvány*, 248.

a negyvenes években írott előadás-töredékében is, amelyben egyenrangúnak tekinti a politikai és gazdasági szabadság kérdéseit.²⁶ Azaz Bibó a republikánus szabadság eszméjét a társadalom lehető legszélesebb szegmenseiben tartotta értelmezendőnek, nem csupán a klasszikus politikai szabadságjogok, hanem a szociális jogok tekintetében is.²⁷ Összefoglalva: látható, hogy korai munkáitól kezdve a szabadság egy hangsúlyosan szubsztantív, republikánus koncepciója mellett foglalt állást.

A szabadság élménye

Amellett, hogy Bibó elméleti szerzőként a XX. századi magyar gondolkodás egyik kiemelkedő képviselője volt, magát elsősorban gyakorlati szakembernek tekintette.²⁸ Így hát, ha szabadságfogalmát kizárólag elvont filozófiai fejtegetésnek tekintjük, éppen azt az oldalát fedjük el, ami a bibói elméletalkotást oly magával ragadóvá és aktuálissá teszi. Ezért úgy véljük, hogy Bibó fentebbi elméleti szabadság-rekonstrukciója szükségképp töredékes, amíg meg nem vizsgáljuk, hogy miként írt a szabadság elméletén túl a szabadság gyakorlatáról.

Mint arra fentebb utaltunk, Bibó István *Kényszer, jog, szabadság* című művében már a harmincas években is a szabadság egyéni *élményéből* indul ki. Könnyen – és egyáltalán nem alaptalanul – lehetne ezt egyszerűen korának pszichologizálásra hajlamos jogelméleti nyelvéből fakadónak tekinteni. Mi azonban e helyütt hadd kínáljunk egy alternatív értelmezési keretet, amikor azt hangsúlyozzuk, hogy az ő számára a szabadság fogalmi vizsgálatának elsősorban és kiindulópontként a *szabadság közösségi élményében* kell gyökereznie. Ehhez kapcsolódóan Anssi Halmesvirta joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy Bibó felfogásában a „szabadságot »megismerni, megnevezni és megtapasztalni« kell, és csakis ezután lehet az azt leíró fogalmakat leszámaztatni.”²⁹ Milyen szerepe van tehát a szabadság közösségi megélésének Bibónál?

Az egyik, ha nem a legismertebb Bibó-fogalom a „szabadság kis körei”, amelyet Bibó eredetileg egyáltalán nem a modern demokratikus társadalmakra alkalmazott. Balog Iván hívja fel a figyelmet arra, hogy a „szabadság kis körei” mind a rendszer-váltás előtti, mind az azt követő recepciója során új értelmezést nyert, amely némi

²⁶ Bibó István: *Erkölc és hatalom viszonya* (Töredék), in *Bibó István összegyűjtött írásai*, szerk. Dénes Iván Zoltán, 1. köt., Kalligram, Budapest, 2016, 151–152.

²⁷ Vö. Hannah Arendt: *Public Rights and Private Interests*, in *Small Comforts for Hard Times: Humanists on Public Policy*, szerk. Michael Mooney és Florian Stuber, Columbia University Press, New York, 1977. Arendt 1975-ös, posztumusz megjelent esszéjében azt fejtegeti, hogy a szegényektől nem várható el, hogy élvezzék a „közélet gyakorlásának luxusát” anélkül, hogy biztosítanak számukra a közéletben való részvétel alapvető feltételeit. A filozófus ugyanakkor úgy vélte, hogy nem szerencsés, ha a szabadság eszméjét összetévesztik a felszabadítás fogalmával. Arendt úgy gondolta, hogy a szociális kérdés (*social question*) félreértelmezése a forradalmakban a szabadság tartalmának kiüresítésével jár, ugyanis a szükségletekkel azonosított szabadságnak sokkal inkább a felszabadítás fogalma feleltethető meg. Szemben azonban a vélemény szabadságon alapuló, szabad politikai közösséggel, a felszabadítás eszméjén alapuló közösségek előbb-utóbb az emberi szükségletek kielégítésére szakosodott despotizmusokká változnak. Ld. Hannah Arendt: *On Revolution*, Penguin Books, London, 1990, 60–61.

²⁸ Karácsony András: *Jog, állam, politika – mint gyakorlati probléma*, in *Világosság*, 2013. tavasz-nyár

²⁹ Anssi Halmesvirta: *A szabadság keskeny ösvénye: Bibó István közösségi moralizmusa*, 17.

„eszképizmussal” társítva a civil társadalomban véli felfedezni ezen „kis köröket”.³⁰ Balog meglátása nagyon is jogos, ám érdemes hozzátenni, hogy ennek kapcsán maga is kiemeli: Bibó számára „mindenki elvont, általános és egyenlő szabadsága is kiüresedik a konkrét szabadságélményeket adó alulról jövő önszerveződés híján.”³¹ Másképp fogalmazva: az egészséges demokratikus kultúra szabadsága csakis úgy érhető el, ha az önszerveződés különböző formáin keresztül a szabadság gyakorlata is megvalósulhat.

A szabadság Bibó számára tehát mindenkor összekapcsolódik egy gyakorlati, mondhatni „emberközeli” tapasztalattal – emiatt is nevezi Mészöly Miklós Bibó elméletét „terápiás”-nak.³² Hangsúlyoznunk kell, mindez nem azt jelenti, hogy Bibó szerint vissza kellene vonulni a „kis körökbe”. Épp ellenkezőleg, a szabadság tapasztalata csak egy demokratikus, alapvetően szabad társadalomban lehet hasznos. Ahogy azt egy, a negyvenes években írt előadásában maga is megfogalmazta: „A szabadság szociológiai ellensúlya a korrumpálódás ellen: a szabadság realitása a valóságos tapasztalatokban, a kis egységekben élő szabadságélmény, ami centralizáció mellett nem lehetséges.”³³ A szabadság demokratikus élménye tehát a szélesebb társadalom kontextusában, nem attól eltávolodva értelmezhető. Bibó republikánus szabadsága csakis úgy érvényesülhet ösztársadalmi szinten, ha azt kisebb közösségekben a társadalom tagjai megélik.

Hogy pontosan mik lehetnek ezek a közösségek, arra Bibó nem válaszol. Ez részben érthető is életútja történeti kontextusát szemlélve, hiszen ő maga antidemokratikus korokban volt demokrata. Legtisztábban talán az ’56-os események leírásánál, a munkástanácsok Arendtet is megihlető³⁴ létrejöttében találta meg Bibó is a szabadság gyakorlati megtestesülését. Ahogy írja: „a munkástanácsokkal kapcsolatos kérdések sokkal izgalmasabbak, színesebbek, mint a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia kérdései”.³⁵ De vajon beszélhetünk-e a forradalmi helyzeten túli, „hétköznapi” formáiról a bibói értelemben vett szabadság megnyilvánulásainak?

Azt gondoljuk, igen. Miként azt Mészöly Miklós kiemeli, a szabadság megtapasztalásához főként két dolog kell: „önnevelés – és az önnevelődés intézményes biztosítása, elősegítése.”³⁶ Alább tehát azt fogjuk bemutatni, miként képesek autonóm közösségek, konkrétan szakkollégiumok, még konkrétan a Bibó István nevét viselő jogász-politológus szakkollégium a szabadságra-nevelődést közösségi élménnyé tenni.

³⁰ Balog Iván: „A szabadság kis körei”-diskurzus a Bibó-recepcióban, in *Közösségi relációk: elméletek, narratívák, hipotézisek*, szerk. Feleky Gábor, Belvedere Meridionale, Szeged, 2009.

³¹ Uo., 59.

³² Mészöly Miklós: *Félelem és demokratikus érzés: Kulcsszavak Bibó István életművében*, in *Bibó-emlékkönyv*, szerk. Kenedi János et al., 2. köt., Századvég Kiadó; Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest; Bern, 1991.

³³ Bibó István: *Bibó István speciális kollégiumai: II. Szabadság, képoiselet, önkormányzat*, in *Bibó István összegyűjtött írásai*, szerk. Dénes Iván Zoltán, 3. köt., Kalligram, Budapest, 2020, 522.

³⁴ Hannah Arendt: *Totalitarian Imperialism: Reflections on the Hungarian Revolution*, in *The Journal of Politics*, 1958/1., 5–43; Hannah Arendt: *On Revolution*.

³⁵ Bibó István: *A munkástanácsok és a többpártrendszer*, in *Bibó István összegyűjtött írásai*, szerk. Dénes Iván Zoltán, 2. köt., Kalligram, Budapest, 2018, 431.

³⁶ Mészöly Miklós: *Félelem és demokratikus érzés: Kulcsszavak Bibó István életművében*, 366.

Utószó. A Bibó Szakkollégium mint létező polisz

A Bibó István Szakkollégium – mint az közismert – 1983-ban alapult a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem rendhagyó szervezeti egységeként. „Folyosó szakkollégiumként” azonban már az 1970-es évektől működött az ELTE Budaörsi úti kollégiumában. A kezdetekről sokan sokféleképpen írtak már, ezért előtörténetére mi ezúttal csak vázlatosan térünk ki, s inkább az intézmény 2010-es évek utáni történetét és működési modelljét mutatjuk be. Arra teszünk kísérletet, hogy rámutassunk: a Szakkollégium a „szabadság kis köreiként” leginkább az Arendt által felvázolt polisz ideáltípusának megvalósulása, ahol a szakkollégium minden polgárának lehetősége van a szabad megjelenésre és a közösség előtti szabad megnyilvánulásra.

Az intézmény létrehozásakor az alapítók: Kéri László, Stumpf István és Kukorelli István célja az volt, hogy az érdeklődő jogászhallgatók számára lehetőséget nyújtson arra, hogy a merev és dogmatikus jogászképzésen túl társadalomelméleti és társadalomtudományi ismeretekre tegyenek szert. Ez önmagában persze még nem tette volna különlegessé a Szakkollégiumot, ahhoz szükség volt arra a bázisdemokrata intézményrendszerre is, amelyet a hallgatók közössége alakított ki heves és sokszor késő estebe nyúló viták során.

Az elmúlt évtizedekben sok mindenki megfordult már a „Bibó”-ban, és a szakkollégium számos változáson ment keresztül, ám egy valami biztosan megmaradt: a hallgatói demokrácián alapuló közösség. A Bibó Szakkollégium ugyanis ehhez az egy alapelvhez fennállása negyven évében mindenkor tartotta magát. A Szakkollégium legfontosabb döntéshozó szerve a minden szakkollégistát magában foglaló Közgyűlés, két közgyűlés között pedig a kollégisták a korlátozott végrehajtó hatalommal működő Választmány minden hét hétfőjén tartott ülésein vitathatják meg a kollégiumi élet legkülönfélébb kérdéseit. Ki kell emelnünk, hogy a szakkollégiumi igazgató szerepe leginkább a köztársasági elnök parlamentáris modelljéhez hasonlít, mivel jórészt reprezentációs hatáskörrel rendelkezik és csak végszükség esetén avatkozhat bele a döntési folyamatokba.

Természetes, hogy a legtöbbször éjszakába nyúló választmányi ülések és közgyűlések sokszor hevesek és kimerítőek tudnak lenni. Hiszen nem könnyű konszenzust kialakítani akkor, amikor hatvan-hetven szakkollégista ütközteti érveit egymással. Ugyanakkor ezek a viták minden bibós számára életre szóló alapélményt jelentenek, olyan élményt, amely a Bibó István által is vallott demokratikus értékek iránti elköteleződést alapozza meg.

A Bibó Szakkollégium tehát polisz, a szó legtisztább értelmében: egy olyan politikai közösség, ahol a szakkollégisták megélhetik, hogy milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy megalkossák a „szabadság kis köreit”, ahol a politika művelésének legklasszikusabb módja valósul meg.³⁷ Amikor politikáról beszélünk, természetesen nem a mai magyar közállapotokat meghatározó pártpolitikai csatározásokra gondolunk. A Szakkollégiumban megvalósuló politizálás ugyanis olyan, mint ahogy azt Arendt a *Mi a politika* című töredékében kifejti: „A politika a különbözőek együtt- és

³⁷ A tanulmányban a szerzők több alkalommal hagyatkoztak Matyasovszky-Németh Márton PhD-dolgozatának megállapításaira. ld. Matyasovszky-Németh Márton: *Az emberi jogi kultúra Hannah Arendt emberi jogi elmélete és a társadalmi-jogi kutatások tükrében: A jog ahhoz, hogy jogaink legyenek koncepciója az emberi jogi antropológia és szociológia vonatkozásában*, 2021, <https://doi.org/10.15476/ELTE.2021.090>.

egymással-létéről szól. [...] Az ember, amint a filozófia és a teológia ismeri, a politikában csak azokban az egyenlő jogokban létezik – vagy válik valósággá –, amelyeket a legkülönbözőbbek egymásnak garantálnak. A jogi egyenlőség igényének szabad akaratból történő garantálásában és jóváhagyásában azt ismerik el, hogy az emberek pluralitása – akik azt saját maguknak köszönhetik – az ember megteremtésének köszönheti létezését.”³⁸

A Szakkollégiumban a demokratikus vita: létkérdés, mint ahogy az arendti politikai egzisztencializmus felfogásában is az.³⁹ Arendt szerint „A politika feladata, hogy emberekkel [...] foglalkozzon, akik maguk is különféle történeti múlt örökösei; törvényei a pozitív módon meghatározott korlátok, amelyek kijelölik, megvédik és körülhatárolják azt a teret, amelyben a szabadság nem csupán elmélet, hanem élő politikai realitás.”⁴⁰ A politikai közösség tehát ahhoz szükséges, hogy létrehozassuk a *megjelenés tereit*, amelyben megélhetjük a szabadságot, a mások előtt való megjelenés és megnyilvánulás szabadságát.⁴¹ Ami Arendtnél a szabad beszéd és cselekvés alapuló politikai közösség, az Bibónál a „szabadság kis köre”: az „önkormányzatiságon alapuló politikai szabadság”.⁴²

Úgy véljük, hogy a „Bibó” közössége ilyen közösség, ahol a Szakkollégium „városfalai”⁴³ teret adnak a szabad beszédnek és a szabad cselekvésnek, ahol a szakkollégisták megélhetik a politikai szabadságot. Nem véletlenül utalunk itt a polisz számára az – Arendt által is megkövetelt – elvi és fizikai városfalakra, hiszen a politikai szabadság megéléséhez szükség van arra is, hogy a cselekvés határtalanságából adódó veszélyeket elhárítsák, a szabad beszédnek és cselekvésnek teret és keretet biztosítsanak.⁴⁴ E keretek kijelölésére nyújt teret és lehetőséget a Bibó szakkollégistái számára az intézmény.

A keretek természetesen változnak, az alapelv, ugyanakkor – a szabad cselekvés és beszéd lehetősége – állandó. A közösség három pillérre épül: a szakmaiságra, a közösségiségre és a társadalmi felelősségvállalásra. Annak kérdése azonban változó, hogy e három pillér közül melyik hangsúlyosabb az intézmény egy-egy időszakában.

³⁸ Hannah Arendt: *Mi a politika?*, in *Uő: A sivatag és az oázisok*, Palatinus, Budapest, 2002, 23.

³⁹ Ld. bővebben: Olay Csaba: *Hannah Arendt politikai egzisztencializmusa*, L'Harmattan, Budapest, 2008; Martin Jay: *Hannah Arendt politikai egzisztencializmusa*, in *Világosság*, 1991/7–8, 595–609.

⁴⁰ Hannah Arendt: *Karl Jaspers: Citizen of the World?*, in *Men in Dark Times*, Harcourt, Brace & World, New York, 1968, 82.

⁴¹ Hannah Arendt: *The Human Condition*, University of Chicago Press, Chicago, 1998, 199.

⁴² Dénes Iván Zoltán: *Beavatkozástól mentes cselekvés vagy uralomtól mentes emberi állapot? (A liberális és a republikánus szabadságfelfogás hasonlóságai és különbségei)*, in *Jogelméleti Szemle*, 2004/2. Dénes is rámutat arra, hogy „Isaiah Berlin, Hannah Arendt és Bibó István szabadságértelmezései között – különbségeik ellenére – sok a párhuzam, a metszéspont és a hasonlóság. [...] Ekként sok ponton metszi egymást Hannah Arendt és Bibó István politikaértelmezése és politikai szabadságfelfogása is, hiszen a politikai szabadság alatt mindketten önkormányzatot, uralom nélküli állapotot értettek.”

⁴³ Hannah Arendt: *The Human Condition*, 198.

⁴⁴ Hannah Arendt: *The Great Tradition*, in *Uő: Thinking without a banister: essays in understanding, 1953–1975*, szerk. Jerome Kohn, Schocken Books, New York, 2018, 83; Margaret Canovan: *Hannah Arendt: A Reinterpretation of her Political Thought*, 1. kiad., Cambridge University Press, Cambridge, 1992, 88.

A szakkollégisták időről időre más és más önmeghatározást adnak a „Bibó”-nak és ez így természetes. Másként határozták meg magukat az 1980-as években, másként az 1990-es évek közepétől és egészen másként napjainkban.

A Szakkollégium első másfél évtizedében a társadalomelméleti, társadalomtudományi önképzés, a közösségépítés mellett nagy teret kapott a civil és pártpolitikai aktivitás. A rendszerváltás, a demokratikus átalakulás a közösséget is arra készítette, hogy magát újradefiniálja. A kilencvenes évek végétől ezért leginkább a szakmaiságra tevődött át a hangsúly. A szakkollégisták ekkor úgy vélték, hogy az 1989-ben és 1990-ben kialakult demokratikus jogállam kiváló jogász szakembereket kíván meg, akik akár az állami, akár a magánszférában képesek hivatásuk korszerű követelményeinek a lehető legmagasabb színvonalon eleget tenni.

Ez utóbbi misszió természetesen nem jelentette a társadalmi felelősségvállalás pillérének elhanyagolását. A diákközösség tagjai szerint ahhoz, hogy egy szakkollégista „igazi bibóssá” váljék, elkerülhetetlen, hogy felelősséget vállaljon a társadalomért, amelyben él. Ezért is szervezték meg a 2000-es évek elején az Állampolgári Nevelés Táborát, azzal a céllal, hogy az őri Bibó István Általános Iskola és a kiskunhalasi Bibó István Gimnázium tanulói számára korszerű állampolgári oktatást biztosítsanak, egyben maradandó közösségi élményt is nyújtva a náluk fiatalabbaknak. A többnapos, sok élményt tartogató táborozás mára hagyománnyá vált, és azt az idén már a huszonkettedik alkalommal rendezik meg.

A 2010-es évek végétől a Szakkollégium közössége úgy érezte, meg kell erősítenie a társadalmi felelősségvállalás pillérét, ezért is csatlakoztak a Rajk Szakkollégium által alapított Szabó Kálmán Tehetségprogramhoz, amelynek segítségével az egyetemi tanulmányaikat megkezdő, hátrányos helyzetű fiatalok számára ösztöndíjat és mentorálást biztosíthatunk jogászai tanulmányaik első évében.

A társadalmi felelősségvállalás megerősítését tűzte zászlajára az a kezdeményezés is, amely a 2021/2022-es tanév utolsó nyári közgyűlésén létrehozta a Társadalmi Felelősségvállalás Stábot azzal a céllal, hogy az e pillérhez tartozó programokat koordinálja és újabb lehetőségeket kutasson fel, amelyekkel a szakkollégisták hozzájárulhatnak közösségeik és hazájuk jobbra tételéhez. A Stáb alapítására az is ösztökélte a Szakkollégium tagjait, hogy 2022. február-márciusában az ukrainai Szumiból és Harkivból intézményünk tizennyolc menekült egyetemi hallgatót fogadott be. A menekült hallgatók ellátását a szakkollégisták szervezték meg. A Menedék Egyesület segítségével szervezett programnapon a menekültek komplex tanácsadásban részesültek, amelyen jogi és továbbtanulási lehetőségeikről kaptak információkat. A Stáb az őszi félévben hozzákezdett egy „jogklinikai program” megszervezéséhez, amelynek lényege az lenne, hogy a szakkollégisták a „jogklinikán” végzett munka során jogi segítséget nyújtanának hátrányos helyzetű embertársaiknak. Úgy tűnik, hogy a program az „Utcajogász” elnevezésű civil szervezettel való együttműködés keretében már a 2023-as évben megkezdheti működését.

Reményeink szerint a diákközösség által végzett tevékenységek e rövid felvázolásából is jól látni, hogy a szakkollégisták a maguk kis poliszában igyekeznek megfelelni az elvárásnak, melyet Bibó István a társadalmi elit számára kijelöl *Elit és szociális érzék* című munkájában.⁴⁵ „Az elit, ha kell, végezzen szociális munkát is, de legyen

⁴⁵ Ezzel kapcsolatban ld. a szerzők korábbi írását: Fábíán Áron és Matyasovszky-Németh Márton: *Elit és szociális érzék a 21. századi Magyarországon, avagy milyen társadalompolitikát ajánl*

tudatában annak, hogy ha a reábízott társadalom odajut, hogy tartósan nem képes külön szociális munka nélkül fennállani, akkor az elitnek nem a szociális munka állandósítására, szervezésére, kiterjesztésére kell legjobb erőit fordítani, hanem a válság gyökerének a tisztázására és a válság okának a kiküszöbölésére. Ha pedig az derül ki, hogy a válság oka az elit mögött álló értékelési rend megingása s az elit teljesítőképességének a csökkenése, akkor az elitnek nem külön szociális érzék fejlesztésével és hangoztatásával kell szerepének feladását elodáznia, hanem igazi társas érzékkel a társadalmi értékelésnek azokat az új szempontjait kell megkeresnie és elsősorban magára alkalmaznia, melyek megfelelnek a megváltozott társadalmi közmeggyőződésnek, és alkalmasak a közösség megzavart harmóniájának helyreállítására.”⁴⁶

A Szakkollégium tagjai – és reméljük, ez még sokáig így marad – saját közösségükben képesek arra, hogy megéljék a szabadságot, megépítsék poliszuk városfalait, keretet adjanak annak, hogy szabadon cselekedjenek és beszéljenek. Mindezt teszik azért, hogy észben tartsák: a bibói elit szociális érzékének legfontosabb vonása, hogy képes legyen reflektálni az őt körülvevő társadalmi kérdésekre és legjobb tudását a problémák demokratikus, közösségszelvű megoldására fordítsa.



Leányfalu, 1947-48 k. (fotó ifj. Ravasz László)

nekünk Bibó 2022-ben?, in *Bibó István és a 21. század*, szerk. Majtényi László, Eötvös Károly Intézet – Corvina, Budapest, 2022, 205.

⁴⁶ Bibó István: *Elit és szociális érzék*, in *Bibó István összegyűjtött írásai*, szerk. Dénes Iván Zoltán, 1. köt., Kalligram, Budapest, 2016, 106.